

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Анотація. В статті проаналізовано перспективи подальшого функціонування особистих селянських господарств за умов їхнього еволюційного переходу на товарні принципи сільськогосподарського виробництва. Прогнозовано можливі зміни у характері матеріально-технічного та інформаційного забезпечення діяльності селянських господарств.

Ключові слова: особисте селянське господарство, аграрний сектор, товарне виробництво, прогнозування.

Постановка проблеми. За сучасних умов розвитку вітчизняного аграрного сектору суттєво зросла роль особистих селянських господарств як складової аграрного виробництва. Також селянські господарства мають велике значення як фактор, що визначає стан та перспективи функціонування сільських територій в соціально-економічному та адміністративному аспектах. Тому забезпечення ефективного розвитку дрібнотоварного сектору як суб'єкта аграрних відносин є надзвичайно важливим як для галузі, так і для процесу розбудови вітчизняного села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку селянських господарств знайшли своє відображення в працях В.П. Горьового, В.С. Дієсперова, В.К. Збарського, М.І. Кісіля, Ю.П. Макаренка, М.Й. Маліка, В.Я. Месель-Веселяка, М.Г. Шульського, Т.І. Яворської та ін. Важлива роль відводиться трансформації бізнес-активної частки селянства на господарські одиниці, що здійснюватимуть сільськогосподарське виробництво виключно на товарних засадах[5]. Одним із шляхів в даному напрямку слід вважати проекти щодо створення сімейних ферм, які передбачають організацію виробництва продукції тваринництва (молоко, м'ясо) з метою подальшої реалізації на базі окремої селянської родини[3,7]. Проте залишаються недостатньо дослідженими перспективи розвитку особистих селянських господарств в умовах еволюційного переходу на товарні принципи функціонування та умови ефективного розвитку товарного виробництва в селянських господарствах.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану та прогнозування перспектив розвитку сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах за умов їхньої еволюції на товарний спосіб господарювання.

Виклад основного матеріалу. Основними напрямками розвитку особистих селянських господарств мають стати активізація виробництва у таких галузях, що не є об'єктом діяльності сільськогосподарських підприємств, а саме: садівництво, городництво та молочне скотарство. Досягнення високих результатів є можливим лише за рахунок певних змін у характері використання земельних ресурсів, техніки, а також підвищення інформаційного забезпечення вітчизняного селянства.

Важливе місце відводиться господарствам, чия земельна площа не перевищує 1 га і які становлять 80% від загальної чисельності суб'єктів дрібнотоварного сектору аграрного виробництва. Саме малоземельні господарства більш активно займаються виробництвом овочевих та плодово-ягідних культур, оскільки це дозволяє застосовувати наявні трудові та земельні ресурси без суттєвих фінансових та матеріальних затрат.

Разом із тим перехід на товарний спосіб господарювання у відповідних напрямках сільськогосподарського виробництва стимулюватиме селян до розширення земельних площ. Прогнозується, що в процесі відповідної еволюції селянських господарств середній розмір земельної площі, порівняно із 2009 роком зросте на 4%, а в господарствах із площею понад 1 га відповідний показник

має вийти на рівень 2009 року (табл.1). Розвиток товарного виробництва в системі селянських господарств сприятиме більш активному залученню земельних ділянок на засадах оренди. Прогнозується вивести частку паїв та орендованих земель на рівень

показників 2009 року, зупинивши негативні тенденції. Слід також зазначити, що практика надання земельних ділянок односельцям позитивно впливатиме на процес розбудови сільських територій.

Таблиця 1

Основні характеристики використання земель сільськими домогосподарствами України, % *

Найменування показників	Рік											
	2009		2010		2011		2012		2013		Проект**	
	Усі домогосподарства	В т.ч. домогосподарства з площею землі більше 1 га	Усі домогосподарства	В т.ч. домогосподарства з площею землі більше 1 га	Усі домогосподарства	В т.ч. домогосподарства з площею землі більше 1 га	Усі домогосподарства	В т.ч. домогосподарства з площею землі більше 1 га	Усі домогосподарства	В т.ч. домогосподарства з площею землі більше 1 га	Усі домогосподарства	В т.ч. домогосподарства з площею землі більше 1 га
Середній розмір площі землі домогосподарства, га	1,18	4,03	1,2	3,98	1,21	3,94	1,22	3,91	1,18	3,98	1,23	4,01
Частка земельних паїв та орендованих ділянок у загальній площі, %	47,7	66,8	47,4	65,3	46,8	64,5	46,1	63,1	46,6	64,3	47,7	66,8
Середній загальний розмір земельних паїв та орендованих ділянок, га	3,25	3,39	3,09	3,25	2,92	3,02	3,15	3,26	3,04	3,14	3,2	3,3
Структура сільськогосподарських угідь, %												
всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
рілля	88,7	88,2	88,1	87,6	87,7	86,9	87,6	86,9	87,8	87,5	86,2	84,8
багаторічні насадження	1,1	0,6	1,2	0,7	1,2	0,7	1,2	0,7	1,4	0,8	2,5	1,0
сіножаті, пасовища	8,9	9,7	9,7	10,7	9,9	11,1	10,1	11,2	9,5	10,4	10,1	12,9
перелоги	1,3	1,5	1,0	1,0	1,2	1,3	1,1	1,2	1,3	1,3	1,2	1,3

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

**Розробка автора

Як вже відмічалось, планується забезпечити розвиток особистих селянських господарств за рахунок активізації виробництва плодово-ягідної продукції, а також підвищення ефективності м'ясного та молочного

скотарства. Ці процеси мають відбиватися на структурі земельних площ, а саме за рахунок скорочення частки рілля, питому вагу земель під багаторічними насадженнями планується збільшити вдвічі, а частка земель

під сіножатями в господарствах із площею понад 1 га прогнозується збільшити на 3%. Однією з умов розвитку товарного сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах є наявність відповідного технічного забезпечення, засобів

первісної переробки сільськогосподарської сировини. Прогнозується, що позитивна динаміка у забезпеченні сільськогосподарською технікою селянських господарств надалі триватиме (табл.2).

Таблиця 2

Динаміка показників забезпеченості сільських домогосподарств України сільськогосподарською технікою*

Найменування показників	Рік				Проект **	Проект до, %	
	2010	2011	2012	2013		2010	2013
Припадає техніки на 1000 домогосподарств, шт							
трактори	25,9	26,1	24,6	34,6	35,1	135,52	101,45
вантажні автомобілі	5,3	4,5	5,0	5,1	5,4	101,89	105,88
плуги	59,2	61,9	55,2	62,8	63,1	106,59	100,48
культиватори	20,4	20,1	20,4	24,8	25,3	124,02	102,02
борони	88,5	88,5	47,3	86,4	89,1	100,68	103,13
сівалки	16,7	18	13,9	18,2	18,8	112,57	103,30
комбайни	3,2	2,7	2,5	3,8	3,9	121,88	102,63
сепаратори	28,0	33,9	30,3	31,2	31,9	113,93	102,24
крупорушки	27,1	34,1	30,7	34,2	34,8	128,41	101,75

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

**Розробка автора

Передбачається, що перехід на товарні принципи господарювання стимулюватиме попит на вантажні автомобілі та засоби первісної переробки сільськогосподарської сировини (сепаратори та крупорушки). В результаті планується, що рівень забезпеченості автомобілями перевищить максимальне значення 2010 року на 2%, остаточно визначивши позитивний тренд. Відповідні показники по сепараторах та крупорушках прогноуються в розмірі 14 та 28%. Зростання рівня забезпеченості знаряддями обробки ґрунту (плуги, борони тощо) плануються з урахуванням загальних тенденцій по кожному з технічних засобів, а також перспектив розвитку овочівництва та садівництва в особистих селянських господарствах. Найбільш високе зростання показників забезпеченості у порівнянні із даними 2013 року прогнозується по боронах (3%) та культиваторах (2%).

Проте ефективне функціонування особистих селянських господарств на товарних засадах, здатність створювати сімейні ферми, міжгосподарські об'єднання передбачає наявність необхідних професійних навичок,

що потребує набуття відповідного кваліфікаційного рівня. Враховуючи масштаби діяльності селянських господарств, а також реалії сьогодення, ми не ставимо за мету забезпечення стовідсоткове отримання вищої освіти головами господарств, проте наполягаємо на необхідності вищої освіти для голів кооперативних організацій, а також керівників об'єднань селянських господарств.

В той же час наявність лише середньої освіти не дасть можливості голові селянського господарства ефективно керувати товарним виробництвом навіть в масштабі родини, планувати затрати оцінювати їхню ефективність тощо. В результаті передбачається забезпечити наступну освітню структуру голів особистих селянських господарств: особи із вищою освітою – 10%, із базовою та неповною вищою освітою – 50%, із повною загальною середньою освітою – 20%, із базовою загальною середньою – 20%.

Проте швидке досягнення таких співвідношень за сучасних умов є складним, оскільки переважна більшість селян мають лише середню освіту, а подальше підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня є можливим

тільки у випадку відповідної мотивації (перспектив зростання доходів, соціального статусу тощо). В той же час на даний момент цілком реальним є, на нашу думку, збіль-

шення відсотка керівників селянських господарств, що мають середню освіту (табл. 3).

Таблиця 3

Освітній рівень голів сільських домогосподарств України, %*

Найменування показників	Рік					Проект**	Проект до, +-	
	2009	2010	2011	2012	2013		2009	2013
Голови домогосподарств, що мають освіту	98,02	98,39	98,39	98,46	98,73	99,8	1,78	1,07
повну вищу	7,11	7,38	7,00	7,55	8,05	8,21	1,1	0,16
базову вищу	2,23	2,98	2,15	1,61	1,22	2,91	0,68	1,69
неповну вищу	9,72	9,11	10,00	10,55	14,41	16,51	6,79	2,1
повну загальну середню	41,37	42,62	44,65	46,19	44,43	45,23	3,86	0,8
базову загальну середню	21,38	21,08	20,46	19,79	19,26	18,52	-2,86	-0,74
початкову загальну	16,31	15,25	14,15	12,79	11,37	8,42	-7,89	-2,95
Голови домогосподарств, що не мають початкової загальної освіти	1,55	1,23	1,34	1,43	1,16	0,68	-0,87	-0,48
Голови домогосподарств неписьменні	0,43	0,38	0,27	0,11	0,11	0,02	-0,41	-0,09
Разом	100	100	100	100	100	100	100	100

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

**Розробка автора

Прогнозується, що в процесі розвитку особистих селянських господарств природним шляхом відбуватиметься зменшення частки голів, що не мають повної середньої освіти і відтак не можуть забезпечити адаптацію виробництва до сучасних умов. Скорочення питомої ваги керівників селянських господарств, що не мають повної середньої освіти, порівняно з даними 2009 року, планується в розмірі 13%, в т.ч. на 2,9% зменшиться частка осіб, що мають базову середню освіту.

В той же час прогнозується зростання відсотка селян-керівників, що отримали повну середню та вищу освіту. У порівнянні із 2009 роком відповідні показники плануються на рівні 4 та 8,6%, в т.ч. на 6,8% зросте частка осіб із неповною вищою освітою. Слід зазначити, що значення прогнозних показників обумовлені загальною тенденцією щодо підвищення частки голів селянських господарств із середньою та вищою

освітою. За період 2009-2013рр питома вага керівників селянських господарств із повною середньою освітою збільшилася на 3%, із рівнем вище середнього – на 5%. Даний факт є підтвердженням розуміння селянами необхідності підвищення професійно-кваліфікаційного рівня як запоруки ефективного ведення господарської діяльності на товарних засадах. В цьому зв'язку надзвичайно важливим є забезпечення практичної наповнюваності відповідних навчальних програм, надання можливості селянами впроваджувати набуті знання безпосередньо на власному виробництві.

Прогнозується, що в результаті еволюційного переходу селянських господарств на товарні засади сільськогосподарського виробництва відбуватиметься зростання значення даного сегменту аграрного виробництва для продовольчого забезпечення населення. Цьому процесу сприятимуть існуючі тенденції щодо розвитку низки напрямів ро-

сливництва та тваринництва переважно в особистих селянських господарствах (картоплярство, овочівництво, садівництво, молочне скотарство тощо).

Передбачається, що найбільшу активність селянських господарств спостерігатиметься саме у зазначених галузях, оскільки повноцінно конкурувати із сільськогосподарськими підприємствами у птахівництві та м'ясному скотарстві можливо лише за наявності техніко-технологічного забезпечення, що дозволяє здійснювати утримання відповідного поголів'я худоби та птиці, зберігання та вторинну переробку виробленої продукції. Сучасна специфіка розвитку вітчизняного молочного скотарства обумовлена тим, що

сільськогосподарські підприємства свідомо усунулися від утримання молочних стад, а займаються лише переробкою молока, яке закуповується у селян. В результаті зростання виробництва м'яса, молока та яєць в селянських господарствах по відношенню до загального фонду споживання, порівняно із 2013 роком прогнозується відповідно в розмірі 2,6, 7,2 та 1% (табл. 4). В наведених галузях рослинництва відповідні показники плануються на рівні: картоплярство – 22,1%, овоче-баштанні – 6%, плодово-ягідні культури – 10,3%. Слід відзначити, що повністю задовольнити потреби населення у плодово-ягідній продукції не можливо внаслідок низки причин.

Таблиця 4

Співвідношення виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення України і загального фонду споживання, %*

Види продукції	Рік					Проект**	Проект до, +-	
	2009	2010	2011	2012	2013		2009	2013
М'ясо	38,57	38,78	39,70	37,87	37,18	39,8	1,23	2,62
Молоко	95,84	95,36	94,42	90,26	88,61	95,8	-0,04	7,19
Яйця	53,19	51,22	49,08	50,86	52,43	53,4	0,21	0,97
Картопля	312,58	308,12	368,97	351,79	350,58	372,7	60,12	22,12
Овоче-баштанні культури	148,72	141,39	144,89	149,73	152,44	158,4	9,68	5,96
Плодово-ягідні культури	66,79	66,26	66,38	67,42	72,31	82,6	15,81	10,29

*Розраховано за даними Державної служби статистики України

**Розробка автора

По-перше, це тропічні фрукти, що не можуть вирощуватися в природно-кліматичних умовах України. По-друге, організація виробництва плодово-ягідної продукції на товарних засадах потребує значних матеріальних та трудових затрат, а також чітко налагодженої системи збуту, що створює певні проблеми для переважної більшості господарств. В той же час у картоплярстві, а також виробництві овоче-баштанних культур селяни вирощують більшість продукції з метою подальшої реалізації, не відчувають конкуренції з боку сільськогосподарських підприємств, і тому дані напрямки товарного виробництва мають широкі перспективи для подальшого розвитку.

Висновки. Основою подальшого розвитку особистих селянських господарств як специфічної форми економічної діяльності на селі має бути еволюційний перехід сільськогосподарського виробництва на товарні засади. Умовами даного процесу є наявність відповідного матеріально-технічного та інформаційного забезпечення. При цьому діяльність селянських господарств доцільно зосереджувати за певними напрямками, з метою уникнення конкурентної боротьби із сільськогосподарськими підприємствами. Практична реалізація зазначених рекомендацій дозволить підвищити рівень продовольчої безпеки населення, а також сприятиме зростанню добробуту вітчизняного селянства.

Список літератури.

1. Горьовий В. П. Проблеми раціонального поєднання малих, середніх та великих підприємств / В. П. Горьовий, В. К. Збарський // Агроінком. – 2007. – № 11–12. – С. 74–78.
2. Дієсперов В. С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: монографія / В. С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 340 с.
3. Кісіль М.І., Черненко Д.С. Інвестиційний проект створення міні-свиноферми в особистому селянському господарстві/М.І. Кісіль, Д.С. Черненко. - К.:ННЦ "ІАЕ", 2013. - 67с.
4. Макаренко Ю.П. Аграрні малі господарства: умови та шляхи розвитку/Ю.П. Макаренко. - Дніпропетровськ.: Січ, 2012. - 680с.
5. Малік М.Й., Заяць В.М. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств/М.Й. Малік, В.М. Заяць//Економіка АПК. – 2013. - №5. – С.87-95.
6. Месель-Веселяк В.Я. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві/ В.Я. Месель-Веселяк// Економіка АПК. – 2008. - №5. –С.12-17.
7. Методичні рекомендації з організації сімейних ферм в Україні (на прикладі виробництва молока)/ [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, М.І. Кісіль та ін.]. - К.: ННЦ "ІАЕ", 2014. -60с.
8. Яворська Т. І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: монографія / Яворська Т.І. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 386с.

***Annotation.** The paper studies the personal farms. The basis of the modern development of farms in Ukraine is their transition to trade principles. Commercial agriculture requires logistical and information support. Forecast outlook of the individual farms was based on current trends. The forecast showed the possibility of transfer of personal peasant farms on the principles of commodity agricultural production. The organization of such production must be carried out in individual industries. In these sectors of agricultural enterprises is not active. The forecast showed promising implementation of the proposed recommendations. Practical application of the recommendations for the development of personal peasant farms would achieve significant economic and social outcomes.*

***Keywords:** private farm, agriculture, commodity production forecasting.*